

De Arnhemsche Eau de Cologne-fabriek

Deel 2, de periode 1877-1897

Olaf Janssen

Er is geen officieel bedrijfsarchief van de Arnhemsche Eau de Colognefabriek (1873-1937) bewaard gebleven. Toch laat de fascinerende geschiedenis van deze onderneming zich op hoofdlijnen – en soms in details – reconstrueren aan de hand van toevallig bewaard gebleven fragmentarische documentatie in online en fysieke bibliotheken, archieven en beeldbanken.¹

In Deel 1 (AHT, december 2016)² hebben we gekeken naar de eerste drie jaar van het bedrijf, vanaf de oprichting en eerste lokale handel in 1873, via landelijke faam en de nauwkeurig voorbereide en zeer succesvol verlopen deelname aan de Wereldtentoonstelling van 1876 in Philadelphia, tot het hofleverancierschap van de Keizer van Brazilië.

In dit tweede deel komt de geschiedenis van de fabriek na de Philadelphia-tentoonstelling aan bod, met geslaagde en minder geslaagde deelnames aan andere (inter)nationale tentoonstellingen, juridische conflicten, de parfumverkoppen in Nederlands-Indië en een breuk tussen de twee directeuren.

De fontein hergebruikt

Tijdens de voorbereiding van de *Centennial Exhibition* van 1876 was al bekend dat de volgende wereldtentoonstelling twee jaar later in Parijs zou plaatsvinden. De Arnhemse fontein werd daarom 'zoo deugdelijk vervaardigd, dat zij na haar gebruik in Philadelphia ook in Parijs (en daaropvolgende tentoonstellingen) dienst zou kunnen doen'.³

De directeuren Van den Bergh & Verwaaijen besloten inderdaad deel te nemen aan die *Exposition Universelle*. Net als twee jaar eerder werd de fontein korte tijd in Nederland tentoongesteld voordat hij op transport richting Parijs ging. Begin februari 1878

De prijswinnende reukwaterfontein van Cuypers was begin februari 1878 een week lang in Arnhem te bezichtigen, voordat deze naar de Exposition Universelle in Parijs ging. (Arnhemsche courant, 4 februari 1878, via Delpher.nl)

was in de grote zaal van het gebouw van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Nutsgebouw) aan de Weerdjesstraat in Arnhem⁴ de etalage met werkende fonteinen te bezichtigen, tegen een entrée van 10 cent 's ochtends of 25 cent 's middags. De opbrengsten waren 'ten voordele der algemeene armen'.⁵

Een onbevredigende beurt in Parijs

Parijs was gekozen om de wederopbouw van Frankrijk na de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) te vieren. Deze derde *Exposition Uni-*

verselle duurde van 1 mei tot 10 november 1878 en trok 16 miljoen bezoekers. Nieuwe technologieën op basis van elektriciteit stonden er centraal; zo presenteerde Thomas Edison er de megafon en fonograaf en was elektrische straatverlichting een noviteit. Daarnaast was het hoofd van het Vrijheidsbeeld te bewonderen en konden bezoekers vanuit de aangelijnde ballon van Henry Giffard vanaf een hoogte van 600 meter over de stad uitkijken.⁶

Nederland sloeg in Parijs helaas een slecht figuur. Het oordeel van de binnenlandse pers over de presentatie van onze producten was over het algemeen alles behalve vleidend. Het geheel was volgens sommigen abominabel, schandelijk, schriek, onbevredigend en armoedig. *'Er waren er zelfs die zich de zaak zoo aantrokken dat zij verklaarden zich te schamen Nederlanders te zijn'*. Er werd zelfs in de Tweede Kamer gezegd: *'Het schijnt dat wij onze kracht gezocht hebben in eene smakeloze uitstalling'*.⁷

Ook de waardering voor de inzending van de Arnhemse fabriek viel in Parijs laag uit: al haalden Van den Bergh & Verwaaijen in Philadelphia nog de Eerste Medaille, in Parijs werd hen slechts een eervolle vermelding toegekend.⁸ En werd in 1876 hun fontein in Nederlandse kranten juist nog als smaakvol, sierlijk, imposant, bevallig en keurig betiteld, twee jaar later leek het tij volledig gekeerd te zijn; het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 31 juli 1878 schreef: *Jammer dat zijn etalage van zooveel smakeloosheid getuigt. (...) Ik heb mij laten vertellen, dat dit het werk zou zijn van den architect Cuypers, ik kan dit moeielijk gelooven. Voorts is het heele ding hard rood en leelijk groen geverfd, terwijl de hoofdcommissie om het geheel nog leelijker te maken dan het reeds is, er een beschot om heen gezet heeft, bekleed met blauw katoen, gedrapeerd met oranje vlaggedoek. Verbeeld u zoo'n smaak!*

In september deed de fabriek zijn Koninklijk predicaat wederom eer aan. Ter gelegenheid van het huwelijk van Prins Willem Frederik Hendrik (de derde zoon van koning Willem II) met Prinses Maria van Pruisen bood de fabriek het doorluchtig echtpaar een

zwart ivoren (of ebbenhouten) kistje aan met een stel van de fijnst geslepen kristallen flacons met *'eene keur van verscheidenheid van hare reukwateren, een inlandsch product dat in onze Oost-Indiën, in Amerika, en nu weer te Parijs, zoo veel opgang maakt'*.⁹

Een succesvolle thuiswedstrijd in 1879

Het jaar daarop speelden Van den Bergh & Verwaaijen een thuiswedstrijd. Van 15 juni tot 15 oktober 1879 werd in Arnhem de *Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid* georganiseerd. Deze vond plaats op de niet lang daarvoor gedempte Jansbinnen- en Jansbuitensingel en rondom *Musis Sacrum*.¹⁰ De expositie was niet alleen bedoeld om goed ontworpen en vervaardigde, lokale en nationale producten te promoten, maar vooral ook om de stad op de kaart te zetten. Er waren in totaal 866 deelnemers, waarvan 286 uit Gelderland en 194 uit Arnhem.¹¹

Uiteraard had de eau de cologne-fabriek zich ook ingeschreven, als No. 442 in de klasse *'Chemische en Pharmaceutische Preparaten'*.¹² Voor de gelegenheid waren bij drukkerij Faddegon & Co in Amsterdam speciale reclame-ansichtkaarten besteld, met op de voorkant negen afbeeldingen van het tentoonstellingsterrein en bezienswaardigheden in de buurt (o.a. Kasteel Doorwerth, Sonsbeek en Bronbeek) en op de achterkant de reclametekst *'Koninklijke Arnbemsche Eau de Cologne Fabriek - Bekroond op de internationale Tentoonstellingen te Philadelphia 1876 en te Parijs 1878.'*¹³

De fontein was ook weer van de partij, met op de tentoonstelling toegespitste decoraties: droeg hij in Philadelphia nog de wapenschilden van Nederland, Keulen en de Verenigde Staten, nu was hij verfraaid met de wapens van Nederland, Arnhem en Brazilië.¹⁴ Hij maakte een goede indruk, het *Soerabaijasch Handelsblad* van 21 augustus 1879 verhaalt: *(...) eene andere eau-de-cologne fontein der heeren van den Bergh en Verwoejen, dezelfde, die te Philadelphia en te Parijs tentoongesteld werd (...) De grillig gevormde, bont-kleurige, vergulde trophee van genoemde heeren maakt nogtans een*

Interieur van Musis Sacrum tijdens de Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid in Arnhem in 1879. In het midden is de bovenkant van de Arnhemse eau de colognefontein te zien. (Fotocollectie voormalig gemeentearchief Arnhem 2, nummer 1583-15296, via Gelders Archief)

zeer goeden indruk, en de nooit ophoudende dunne straal van het welriekende vocht doet menig wandelaar herwaarts zijne schreden rigten, om zijn zakdoek er mede te besprekelen.

De binnenlandse pers bleek een stuk milder over de etalage dan een jaar eerder in Parijs; het toen zo negatieve *Rotterdamsch nieuwsblad* had er op 25 augustus zelfs kwalificaties als prachtig, sierlijk en verrassend voor over, alhoewel het voetstuk wel als ‘verbazend plomp’ werd betiteld.

De jury van de tentoonstelling wist de eau de cologne die de fabriek had ingezonden positief te waarderen. De *Vlissingse Courant* van 28 september 1879 schreef dat ‘evenals op de wereldtentoonstelling te Philadelphia en te Parijs’ het Arnhemse reukwater om ‘hare uitstekende hoedanigheid en nette verpakking de hoogste bekroning heeft mogen verwerven’. Het feit dat de fabriek in Parijs slechts een eervolle vermelding ontving, werd klaarblijkelijk niet zo nauw genomen.

De fontein na 1879

De krantenberichtgeving over de fontein lijkt

na de Arnhemse tentoonstelling te stoppen. Dit kan komen doordat niet alle kranten die in de 19e eeuw zijn uitgegeven gedigitaliseerd en/of via online krantenbanken beschikbaar zijn (*selectie-effect*). Maar het zou ook kunnen zijn dat de fabriek na 1879 besloot de fontein niet meer bij tentoonstellingen te gebruiken, of dat hij nadien afgebroken is.

Wel heb ik nog een tweetal artikelen uit de 20e eeuw weten te vinden waarin over de fontein gesproken wordt. *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* heeft het op 24 december 1958 in de rubriek “Grepn uit het Vergeetboek” over ‘een dolkomisch nummertje uit 1876’ en ‘een monstrum’. Op 21 januari 1972 noemt het *Nieuwsblad van het Noorden* de fontein in een artikel over een tentoonstelling in Groningen over het werk van Cuypers ‘een stukje vooruitgeschoven pop-art’.

Export naar De Oost

Binnen enkele jaren na de oprichting van de fabriek was de *eau d’Arnhem* bekend in binnen- en buitenland. Behalve in de VS,

BEKROONING,

KONINKLIJKE
ARNHEMSCHE
EAU DE COLOGNE FABRIEK.

De EAU DE COLOGNE dezer Fabriek, reeds vereerd met de hoogste bekrooning te Philadelphia in 1876 en te Parijs in 1878, heeft wederom op de Tentoonstelling van Nationale en Koloniale Nijverheid te Arnhem de HOOGSTE BEKROONING behaald.

Alom in diverse qualiteiten en flacons te verkrijgen.

De fabriek ontving bij de nationale nijverheidstentoonstelling van 1879 in Arnhem de hoogste onderscheiding. Het feit dat de fabriek in Parijs slechts een eervolle vermelding ontving werd niet zo nauw genomen. (Leeuwarder courant, 8 oktober 1879, via Delpher.nl)

Brazilië en Frankrijk vonden de twee directeurs nóg een markt om hun reukwaters af te zetten: die van de in Indië wonende Nederlanders.

In de *Java-bode* van 24 december 1875 is een annonce voor 'Een de Cologne uit de Arnhemsche fabriek' te vinden. Dit lijkt de vroegst vindbare 'Indische' advertentie te zijn van onze fabriek die toen nog geen fabrieksnaam had vastgelegd.¹⁵ Zekerheid biedt een advertentie uit augustus 1876. Hierin vermeldt de Rotterdamse Apotheek te Semarang als 'eenig agentuur voor Midden-Java' dat er een proefzending van de Koninklijke Arnhemsche Eau de Cologne fabriek per *Prins van Oranje* (een schip van de N.V. Stoomvaart Maatschappij 'Nederland'¹⁶) is ontvangen.¹⁷

Het Arnhemse water lijkt vooral in Java verkocht te zijn. Naast bovengenoemde verkoop in Semarang (Midden-Java) werd het ook in Soerabaja (Oost-Java) en Batavia (West-Java) verhandeld.¹⁸ Het kan goed zijn dat het ook op andere eilanden te koop was, een advertentie uit 1878 spreekt over 'verkrijgbaar (...) bij de meeste Tokobouders van Neêrlands-Indië'¹⁹. De in Delpher beschikbare Indische kranten uit het laatste kwart van de 19^e eeuw leveren hier echter geen

Advertentiën.

Het genoegen zullen de dames ongetwijfeld vernemen, dat de Eau de Cologne, van de Koninklijke Arnhemsche Eau de Cologne-fabriek thans ook zijn weg gevonden heeft naar Indie, waar het nu ongetwijfelds poedig evenmin op eenige toilettafel zal ontbreken, als zulks in Nederland het geval is.

Gedurende den nog slechts zookorten duur van zijn bestaan, heeft dit fabriekaat een reputatie gekregen, waarnaar tal van andere parfumerie artikelen tot nog toe steeds te vergeefs hebben gestreefd, en we twijfelen dus niet of de Indische dames zullen dit nieuwe voortbrengsel der Hollandsche Industrie gaarne die plaats geven, waarop het alleszins recht heeft, en welke het in Europa dan ook geenszins wordt betwist, terwijl zelfs in Brazilië dit product van den Nederlandschen bodem zulk een goeden indruk heeft gemaakt, dat het Z. M. den Keizer behaagd heeft, de firma tot Hofleverancier te benoemen. 1879

Advertentie om het Arnhemse reukwater aan dames in Nederlands-Indië aan te prijzen. (De locomotief: Samarangsch handels- en advertentieblad, 14 februari 1879, via Delpher.nl)

bewijs voor, maar die zijn dan ook vrijwel uitsluitend op Java gericht.²⁰

De krantenadvertenties benadrukten de eigenschappen die het reukwater 'speciaal voor Indië een hoogst aanbevelingswaardig parfumerie-artikel' maakten: de bijzonder verfrissende en opwekkende geur en het ontbreken van alle schadelijke bestanddelen. Daarnaast bevatten ze de stokpaardjes die ook in kranten uit het moederland gebruikt werden: de vermeende superieure kwaliteit ('waarnaar tal van andere parfumerie artikelen tot nog toe steeds te vergeefs hebben gestreefd'), de trotse oorsprong van eigen bodem ('dit nieuwe voortbrengsel der Hollandsche Industrie') en de predicaten ('dat het Z. M. den Keizer behaagd heeft, de firma tot Hofleverancier te benoemen').²¹

De laatste Indische advertentie tot nu toe gevonden staat in *De locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad* van 26 juli 1892. Daarin wordt de eau de cologne van J. v.d. Bergh te Arnhem á fl. 4,75 per kist aangeboden. Doordat Delpher geen complete dekking van laat 19^e-eeuwse Indische kranten biedt, zowel qua tijd als qua geografie, heb ik niet precies kunnen achterhalen wanneer en hoe de verkoop van het Arnhemse water in De Oost tot een einde is gekomen.

Ontbinding van de vennootschappen

Voordat we verder kijken naar andere tentoonstellingsdeelnemers moeten we helaas eerst afscheid nemen van een van de hoofdrolspelers. Op 15 november 1880 besloten Van den Bergh en Verwaaijen als zakenpartners uit elkaar te gaan. Ze ontbonden toen zowel hun in 1872 gevestigde stoomolieslagerij als de drie jaar later opgerichte Eau de Colognefabriek. Deze breuk zou een relatie kunnen hebben met de verderop in dit artikel besproken rechtszaak 'Elbers vs. Van den Bergh'.

De ontbinding betekende overigens niet het einde van het befaamde reukwater, want Van den Bergh besloot de onderneming onder dezelfde naam alleen voort te zetten.²²

Leeuwarden 1881

De breuk van de vennootschap was gelukkig geen belemmering om aan tentoonstellingen deel te nemen, ook zonder Verwaaijen bleef Van den Bergh zich met zijn reukwater hiervoor inschrijven. In de zomer van 1881 vond in het net voltooide Harmonie-gebouw in Leeuwarden de *Nationale Wedstrijd en Tentoonstelling van Voorwerpen van Nijverheid* plaatst.²³ De fabriek had zijn producten 'ter opluistering' (d.w.z. als niet passend binnen één van de achtendertig hoofdcategorieën) ingezonden. Een negenkoppige jury kende er een zilveren medaille aan toe die tijdens een feestelijke avond in november in bovengenoemd gebouw werd uitgereikt.²⁴

Vermoedelijk is de fontein niet in Leeuwarden te zien geweest. Ten eerste was de Arnhemse inzending 'ter opluistering', dus waarschijnlijk kleinschalig en bescheiden

Blijkens acte den 4 December 1880 voor den Notaris L. C. SCHIFF te Arnhem verleden, zijn de beide Vennootschappen, bestaan hebbende tusschen de Heeren NICOLAAS LEENDERT JOHANNES VAN DEN BERGH en THEODOOR HENRI JOAN MARIE VERWAAIJEN, fabrikanten, wonende te Arnhem, opgericht:

a. bij acte den 1 Februarij 1872 voor den Notaris C. F. TROOST te Arnhem verleden, ten doel hebbende het oprigten en exploiteren eener Stoomolieslagerij en het drijven han handel in oliën, petroleum, granen en zaden, onder de firma VAN DEN BERGH EN Co., gevestigd te Arnhem,

en b. bij acte den 15 Maart 1875 voor genoemden Notaris SCHIFF verleden, ten doel hebbende het fabriceren van Eau de Cologne en het drijven van handel in dat artikel met al wat daartoe behoort, onder den naam van »de Arnhemsche Eau de Colognefabriek», gevestigd te Arnhem,

op den 15 November 1880 **ONTBONDEN**, onder bepaling dat genoemde Heer N. L. J. VAN DEN BERGH alleen belast zal zijn met de vereffening van de zaken der ontbonden Vennootschappen en het regt heeft de zaak, ten doel hebbende het fabriceren van Eau de Cologne en het drijven van handel in dat artikel met al wat daartoe behoort, voor eigen rekening, onder den naam van »de Arnhemsche Eau de Colognefabriek», **voortzetten**.

Van den Bergh & Verwaaijen ontbonden in november 1880 hun beide vennootschappen: de stoomolieslagerij 'Van den Berg & Co' en de Arnhemsche Eau de Colognefabriek. Van den Bergh zette de fabriek alleen voort. (Arnhemsche courant, 7 december 1880, via Delpher.nl)

van aard. Ten tweede werd er in de *Leeuwarder Courant*, die in de zomer van 1881 tamelijk uitgebreid verslag deed van de tentoonstelling, nergens melding van de fontein gemaakt. De inzet van een opvallende, zes meter hoge, bewezen publieks- en mediatrekker past niet in dit beeld. De ontbinding van de vennootschap in het jaar ervoor kan ook het einde van de fontein betekend hebben.

Amsterdam 1883

Op een braakliggend veld achter het toen nog in aanbouw zijnde Rijksmuseum, het huidige Museumplein in Amsterdam, werd van 1 mei tot 1 oktober 1883 de *Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling* georganiseerd. Deze wereldtentoonstelling was de eerste internationale koloniale tentoonstelling, gehouden om de koloniale

handel en rijkdommen te presenteren.²⁵

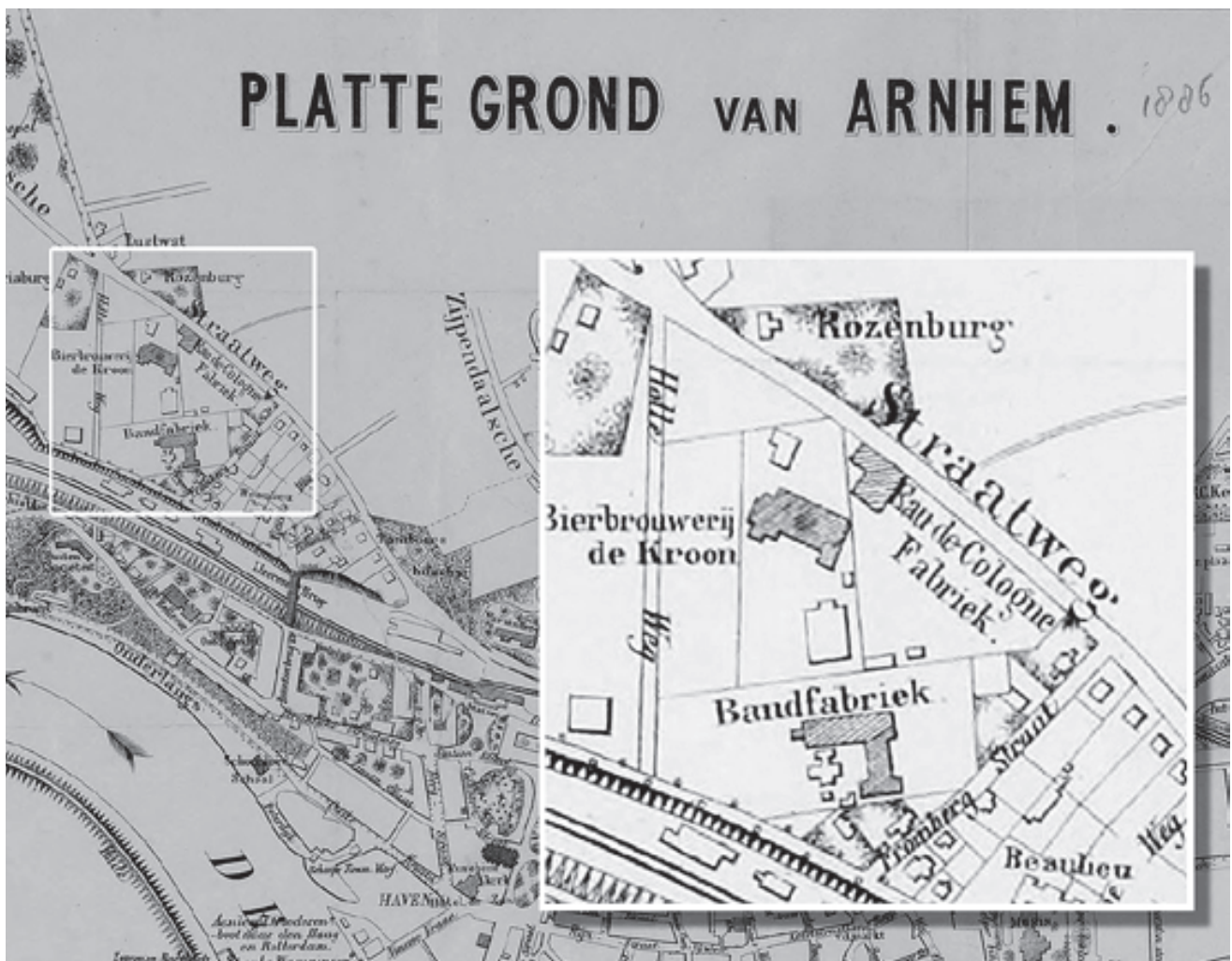
De Koninklijke Arnhemse fabriek gaf wederom acte de présence en wist een bronzen medaille te behalen.²⁶ Ook bij deze tentoonstelling heb ik geen aanwijzingen voor de aan- of afwezigheid van de fontein kunnen vinden. Het toeval wil dat er wel een eau de colognefontein, die van de firma Boldoot,²⁷ én een fontein van de hand van Cuypers te bezichtigen waren. Die laatste is nu nog te zien op het Binnenhof in Den Haag.²⁸

Waar was de fabriek gevestigd? Amsterdamsestraatweg 1876-1886

In het vorige deel schreef ik dat de fabriek in 1873 aan de toenmalige Bergstraat 211 werd opgericht. Daar heeft ze vermoedelijk enkele jaren gezeten, totdat de onderneming in 1876

kantoor koos aan de Amsterdamse (straat) weg, blijkens een advertentie in de *Arnhemse Courant* van 21 september dat jaar.

Op basis van historische stadsplattegronden, topografische- en kadasterkaarten en Google Maps heb ik de meest waarschijnlijke locatie van de fabriek kunnen bepalen:²⁹ in de (huidige) driehoek Amsterdamseweg, Rozenstraat en Brouwerijweg (die toen Holleweg heette), naast de voormalige 'Naamlooze Vennootschap Stoombierbrouwerij De Kroon'.³⁰ Dit wordt geïllustreerd door bijgaande afbeelding. Iets preciezer: tegenover de huidige kruising van de Amsterdamseweg en de Burgermeester Weertstraat, bij de inrit van de parkeerplaats van het winkelcentrum Amsterdamse Hoek, waar nu de Lidl en Healthclub Heijenoord gevestigd zijn.

Deze stadsplattegrond uit (vermoedelijk) 1886 toont de Eau-de-Cologne Fabrik aan de Amsterdamse Straatweg, naast stoombierbrouwerij 'De Kroon'. De aangegeven Holleweg heet nu de Brouwerijweg. Tussen de bierbrouwerij en de bandfabriek loopt nu de Rozenstraat. (website Erfgoed Spijkerkwartier Arnhem, <http://spijkerkwartier.arnhem.history4.me>)

Het fabrieksterrein bestond uit een fabrieksgebouw met acht grote gelijkvloerse ruimtes, een zolder en een kelder. Het daaraan grenzende woonhuis was 'logeabel ingericht', met beneden een marmeren gang, twee kamers en suite en een keuken. De bovenverdieping had twee kamers en suite, een badkamer en een logeerkamer, met op zolder een meidenkamer. Ook een grote tuin behoorde tot het fabrieksterrein.³¹

In december 1881 stonden er drie berichten in de krant waarin werd aangekondigd dat de vier percelen die het fabrieksterrein vormden 'ten gevolge van verplaatsing' openbaar verkocht zouden gaan worden. Zoals gebruikelijk bij veilingen van onroerende zaken gebeurde dit in twee fasen, eerst 'bij inzet' op dinsdagavond 20 december, daarna 'bij toeslag' op 3 januari 1882, beide keren in het *Centraalgebouw* in de Bakkerstraat.³²

Het terrein werd verkocht, maar ik heb niet de indruk dat de fabriek daardoor verhuisd is. Van 1881 tot en met 1883 werd in krantenberichten en in de *Arnhemse adresboeken* namelijk nog steeds de Amsterdamse(straat)weg als fabrieksadres genoemd, zij het zonder exact huisnummer.³³ Een eventuele verplaatsing zou dus naar een ander adres in dezelfde straat geweest moeten zijn, maar daarvoor heb ik geen aanwijzingen kunnen vinden. Wel kan het zijn dat de veiling in verband stond met de verderop in dit artikel besproken rechtszaak 'Elbers vs. Van den Bergh'.

In de jaren 1884 t/m 1886 stond de fabriek opvallend genoeg (zie ook hierna) *niet* in de adresboeken vermeld. Gezien de manifeste vermelding van het fabrieksgebouw op de stadsplattegrond van (vermoedelijk) 1886 (zie afbeelding), is het echter aannemelijk dat de fabriek ook in die periode aan de Amsterdamse(straat)weg gezeten heeft.

Conflicten en rechtszaken

Van den Bergh lijkt een man die conflicten niet uit de weg ging. Toen hij in 1872 samen met Verwaaijen de in deel 1 genoemde olieslagerij van de Arnhemse familie Wyckerheld Bisdom overnam,³⁴ ontstond er een conflict met een werknemer. Deze was al 21 jaar in

dienst bij de familie, maar werd 'om zijne totale ongeschiktheid' door de nieuwe eigenaren ontslagen. Het conflict dat daaruit volgde werd (deels) publiekelijk in de *Arnhemse Courant* uitgevochten (6 en 8 april 1872). Drie jaar later moest de rechter er aan te pas komen om een conflict over de betaling van 5.650 gulden voor de aankoop van lijnzaad bij de firma Van Dam en Dros te beslechten.³⁵

Op donderdag 14 oktober 1880 was er in de arrondissementsrechtbank van Arnhem een zitting waarin een zekere vrouwe C.H. Kooij tegenover beide firmanten stond. Ze eiste de terugbetaling van leningen die zij had verstrekt aan zowel de stoomolieslagerij (ter grootte van Hfl. 37.863) als aan de reukwaterfabriek (Hfl. 20.195). Opvallend, maar vermoedelijk niet onbeduidend detail hierbij is dat mevrouw Kooij de echtgenote van Van den Bergh was.³⁶ De precieze afwikkeling van de zaak is onbekend, maar kan goed een rol gespeeld hebben bij de eerder besproken ontbinding van beide vennootschappen.

Van den Bergh is op zeker moment de vennootschap onder firma 'Gombault & Zoon' met Gijsbertus Frederik Gombault aangegaan. Eind 1884 stond hij wederom in de rechtbank, dit maal om als 'lid in privé' het faillissement eerder dat jaar van deze chemische wasserij en stoomververij af te wikkelen.³⁷

Tot aan de Hoge Raad - Elbers vs. Van den Bergh

In 1875/76 werd het Arnhemse reukwater overal in Nederland verkocht (zie deel 1). Zo ook bij Elbers & Co, een winkel in 'galanterieën', 'parfumerieën', 'eau de Cologne en aanverwante artikelen' aan de Gasthuisstraat 9 (na 1875: Paleisstraat) te Amsterdam, *bezienden* het Koninklijk Paleis. J.A. Elbers vormde tevens het hoofdstedelijke hoofddepot ('distributiecentrum') van de fabriek.³⁹

De zaak was aanvankelijk eigendom van de fabriek, maar in augustus 1876 nam Elbers hem over voor Hfl. 4.580, af te betalen in tien jaarlijkse termijnen. Inbegrepen waren de vaste inventaris ('winkelopstand') en (het depot van) alle in de winkel aanwezige artikelen. Elbers kreeg ook een voorraad

Elbers & Co aan de Gasthuisstraat (later: Paleisstraat) nummer 9 was tot 1880 het hoofddepot in Amsterdam van de reukwaterfabriek. (Het nieuws van den dag : kleine courant, 1 december 1875, via Delpher.nl)

Arnhems reukwater in depot, waarvoor hij in ruil toezegde geen andere merken meer te zullen verkopen. Tevens werd vastgelegd hoe de opbrengsten van de eau de cologneverkoop in Amsterdam verdeeld zouden worden, waarbij Elbers een minimale winst van 800 gulden per jaar werd gegarandeerd. Tenslotte werden er afspraken vastgelegd over de verantwoording en boekhouding van de zaakvoering.

Op 1 mei 1880 werd de overeenkomst vroegtijdig ontbonden, omdat de fabriek meende dat Elbers ‘in diens gestie als depothouder’ onvoldoende boekhouding en verantwoording over het door hem gevoerde beheer aflegde. Hierdoor ontstond onduidelijkheid en onenigheid over de afrekening van verschuldigde bedragen. Dit markeerde het begin van een rechtsgang die pas na vijf jaar tot een eind zou komen. Hij begon bij de arrondissementsrechtbank in Arnhem, maar ging in februari 1883 in hoger beroep naar het Gerechtshof in die stad en belandde uiteindelijk in cassatie bij de Hoge Raad.

In diverse edities van het *Weekblad van het regt* uit de periode 1883 t/m 1885 werd deze rechtsgang, bestaande uit meerdere zaken, uitgebreid behandeld.⁴⁰ Hieruit kan het rechtsverloop tamelijk nauwkeurig gereconstrueerd worden. Deze exercitie laat ik aan de juridisch onderlegde lezers over. Hier volgen de belangrijkste punten en vermoedens:

Het zou kunnen dat de eerder genoemde rechtszaak tussen Van den Bergh en diens

echtgenote (oktober 1880), de ontbinding van de vennootschappen (november 1880) en de veiling van de fabriek (januari 1882) verband houden met deze rechtsgang.

Elbers liet op 11 januari succesvol beslag leggen op de opbrengsten van de op 3 januari 1882 geveilde fabriek. Dat beslag werd bij vonnis van 22 mei 1882 door de rechtbank nietig verklaard. Elbers werd veroordeeld in de kosten van het beslag en tot het betalen van een schadevergoeding aan Van den Bergh.

Bij het ontbinden van de vennootschappen zette Van den Bergh de reukwaterfabriek voor eigen rekening voort. Daarbij vrijwaarde hij, als vereffenaar van de ontbonden firma, Verwaaijen tegen alle eventuele toekomstige vorderingen. De vader van Van den Bergh – de heer Willem Samuel Van den Bergh van Heinenoord⁴¹ – stond hoofdelijk borg voor het nakomen van deze vrijwaring. Aanvankelijk was ook Verwaaijen bij de rechtsgang betrokken, maar deze deed met succes een beroep op de vrijwaring. Toen de zaak in juni 1884 voor het eerst door de Hoge Raad behandeld werd, waren Verwaaijen en de vader er niet meer bij betrokken.

Bij het hoger beroep werd Van den Bergh failliet verklaard en werd de Arnhemse notaris mr. S.J.T. Roes⁴² tot zijn curator benoemd.⁴³ Deze trad tijdens het proces bij de Hoge Raad op als eerste verweerder tegen Elbers. Op 20 maart 1885 deed de Hoge Raad uitspraak: ze bevestigde een vonnis van de arrondissementsrechtbank te Arnhem dd. 28 juni 1883. Daarvan heb ik helaas geen details kunnen vinden, de exacte uitkomst blijft dus ongewis.

Een winterslaap

Na de tentoonstelling van Amsterdam lijkt de fabriek in de periode 1884 - begin 1886 een fase van non-activiteit te hebben doorgeemaakt. Waarschijnlijk zijn eerdergenoemde rechtszaken en de faillietverklaring hier (mede) debet aan geweest. In dat tijdvak valt een aantal zaken op:

Ten eerste werd de fabriek niet in de *Arnhemse adresboeken* vermeld, iets wat in de jaren ervoor en erna wel steeds ge-

Bergenthuin (J. G.), timmerman, willemstraat 31.
 Berger (D.), rappardstraat 63.
 † Berger (W. C. E.), huisschilder, westeinde 13.
 † Bergh van Heinenoord (W. S. van den), jansbuitensingel 2.
Bergh (N. L. J. van den), Eau de Cologne-fabrikant, kantoor utrechtse straat 3.
 Berghège (J.), voerman, klarendalingel 62.
 † Berghège (C. S.), tapper, jansstraat 25.
 * Berghuis (F.), directeur ambachtsschool, velperplein 3.
 Berghuis (M.), winkelier, bloemstraat 75.
 Berghuis (B. G.), timmerman, vlijtstraat 24.

In 1887 profileert Van den Bergh zich weer manifest als fabrikant van eau de cologne. Met opvallende letters in het Nieuw Arhemsch adresboek van dat jaar lijkt hij zijn terugkomst te willen benadrukken. (Nieuw Arhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort, 1887, 100, via Gelders Archief)

beurde. Ten tweede: volgens die adresboeken woonde Van den Bergh van 1882 t/m 1885 aan de Frombergstraat 5b (een zijstraat van de Amsterdamsestraatweg) en van 1886 tot begin 1888 aan de Utrechtsestraat 3. In de drie jaren van (vermoedelijke) non-activiteit werd op deze privé-adressen slechts de naam 'N.L.J van den Bergh' vermeld, dus zonder beroepsaanduiding of andere associatie met eau de cologne. Dit valt op, omdat het in andere jaren namelijk wel manifest gebeurde.

Tenslotte zijn er in online krantenbanken helemaal geen op Nederland gerichte advertenties van de fabriek uit die periode te vinden. Dit kan te maken hebben met het eerder genoemde selectie-effect van dergelijke databases, maar zou ook verklaard kunnen worden doordat Van den Bergh de aandacht moest richten op belangrijkere zaken: de rechtszaken, zijn faillissement en het opnieuw opstarten van zijn bedrijf na de slotuitspraak van de Hoge Raad. Opvallend genoeg zijn er in kranten uit Nederlands-Indië uit de jaren 1883-1885 wél meerdere advertenties voor de Arhemsche eau de cologne te vinden.

Een nieuwe start

In mei 1886 dook er in een Amsterdamse krant opeens weer een advertentie van de 'Koninklijke Arhemsche Eau de Cologne-Fabriek van N. van den Bergh te Arnhem' op. Daarin werden lezers opgeroepen bij hun leveranciers te vragen naar 'de thans onverbeterlijke Eau de Cologne', maar mocht deze

PRIJZEN DER EAU DE COLOGNE

UIT DE

Koninklijke Arhemsche

EAU DE COLOGNE FABRIEK

VAN

N. VAN DEN BERGH,
 Tramstraat 13, te Arnhem.
 Bekroond met de 1e Medaille te Philadelphia 1876,
 Parijs 1878, Arnhem 1879,
 Leeuwarden 1881, Amsterdam 1883.

De prijzen per kistje der drie eerste merken zijn:

	6 Flacons.	3 Flacons.
Triple I, per kistje	f 4.50.	f 2.30.
Triple II, ' '	> 3.75.	> 1.90.
Double, ' '	> 3.—.	> 1.55.

Deze merken ook per enkele Flacon verkrijgbaar.

Zuivere WASCH EAU DE COLOGNE van:
 70 cent, 80 cent, 90 cent en / 1.— per halve Wijnflesch.

Verkrijgbaar bij: Gebrs. VAN DEN HEUVEL, VAN HEUVEN & Co., J. A. NEEUVOORT, G. VAN WESSEM, C. DE VISSER, G. SCHEPERS, H. MULLER, J. A. DUFRENNE FILS, Gez. OLIVIER, BADINRICHTING.

In 1889 was de fabriek aan de Tramstraat 13 gevestigd. De bekroningen van weleer werden niet onder stoelen of banken gestoken; de indruk werd zelfs gewekt dat vijf keer op rij de 1^e medaille was gewonnen. (Nieuw Arhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort 1889, advertentiekatern na pag. 388, via Gelders Archief)

'daar nog niet te bekomen' zijn, verzond Van den Bergh ook 'op aanvraag heele en halve kistjes franco tegen rembours'. Hieruit zou men kunnen opmaken dat de fabriek haar netwerk van verkooppunten toen nog niet volledig terug opgebouwd had. In juli berichtte Van den Bergh dat hij een nieuwe hoofddepothouder voor Amsterdam had gevonden: de firma Adriaan Schakel aan de Heiligeweg.⁴⁴

In de krantenadvertenties uit 1886 en 1887 werd alle glorie van weleer uit de kast gehaald om het reukwater weer op de kaart te zetten: de vermelding van het Koninklijk predicaat in woord én in beeld (wapen), de bekroning met Eerste Medaille 'te Philadelphia, Parijs, Arnhem, Leeuwarden, Amsterdam enz.' en het hofleverancierschap van de Keizer van Brazilië. Ook werd de naam 'N. van den Bergh' steeds nadrukkelijk getoond, hetgeen in de tijd met Verwaaijen niet gebeurde.⁴⁵

Ook in de Arnhemse adresboeken uit die tijd leek Van den Bergh zijn terugkomst te willen onderstrepen: niet alleen werd hij in 1887 en 1888 weer manifest vernoemd als 'Eau de cologne-fabrikant' met kantoor aan

ADVERTENTIËN.

Heden overleed tot mijne diepe droefheid,
in den ouderdom von 62 jaren, mijn geliefde
Echtgenoot

**NICOLAAS LEENDERT JOHANNES
VAN DEN BERGH.**

C. H. VAN DEN BERGH--
Koorj.

ARNHEM, 29 Juli 1907.

Eenige en algemeene kennisgeving.

*Overlijdensadvertentie van N.L.J. Van den Bergh
in de Arnhemsche courant van 30 juli 1907. (via
Delpher.nl)*

de Utrechtsestraat 3, maar bovendien gebeurde dit met opvallend grote letters.⁴⁶

De fabriek naar de Tramstraat

Het kantoor aan de Utrechtsestraat 3, tevens het woonadres van Van den Bergh, duurde tot 15 maart 1888. Toen verhuisde het eerst naar 'het pand van den heer Coers' aan de Oude Kraan,⁴⁷ maar later hetzelfde jaar nog naar Tramstraat 13, wat ook het woonadres van de eigenaar werd.⁴⁸

Volgens de adresboeken was de fabriek tot en met 1895 op deze locatie gevestigd. In dat jaar verhuisde Van den Bergh (als privé-persoon) van Tramstraat 13 naar Betuwestraat 6.⁴⁹ De fabriek had hem waarschijnlijk geen windeieren gelegd, want een jaar later werd hij op dat woonadres als 'particulier' vermeld,⁵⁰ hetgeen vaak een eufemisme voor rentenier was.

De fabriek verkocht in 1897

In 1897 besloot Van den Bergh de zaak – dan inmiddels 'bestaande in het fabriceren en verkoopen van eau de cologne, parfumerieën, haar-, mond- en tandwaters en tandpasta en daarmede verwante artikelen (alleen zeepen uitgezonderd)' - van de hand te doen. Op 1 november verkocht hij de fabriek aan de weduwe Elise Sophie Rutgers-Breijer.⁵¹ Hoe zij de zaak voortzette zal in het volgende deel van de bedrijfsgeschiedenis uitgebreid aan bod komen.

Na de verkoop rustte Van den Bergh niet

op zijn lauweren. Nog datzelfde jaar werd hij bij Koninklijk Besluit benoemd tot collecteur der Staatsloterij, met kantoor op Willemsplein 10. Hij woont dan nog op Betuwestraat 6.⁵²

Van den Bergh zou 62 jaar worden, hij overleed op 29 juli 1907 in Arnhem.⁵³

Over de auteur

De auteur is in het AHT van december 2016 aan u voorgesteld. Hij is nog steeds zeer geïnteresseerd in aanvullende informatie over de geschiedenis van de fabriek en daarmee verbonden personen, plaatsen en gebeurtenissen. Beschikt u daarover, mailt u dat dan s.v.p. naar olaf.janssen@kb.nl.

De auteur stelt dit artikel beschikbaar onder de licentie Creative Commons Naamsvermelding/GelijkDelen. Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.nl> voor aanvullende informatie.

Noten

1. Alle in dit notenapparaat genoemde URL's zijn voor het laatst op 30 oktober 2017 bezocht. Indien er bij een verwijzing naar een publicatie (krant, weekblad, boek) géén website of URL vermeld wordt, is de publicatie op <http://www.delpher.nl/> te vinden.
2. In deel 1 wordt nog gesproken over een tweeluik. Door de ontdekking van vele nieuwe relevante feiten en vermoedens gedurende 2017 is gebleken dat er nog een derde moet volgen. Daarin zal de in deel 1 aangekondigde uitslaande brand ter sprake komen.
3. *Verlag aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken over de Nederlandsche Afdeeling (...)*, Haarlem 1877, 18, via *The Internet Archive*, <https://archive.org/stream/verlagaanzijne00baumgoog#page/n35/mode/2up>
4. Afbeelding Nutsgebouw, *Arnhemsche Courant* (hierna: AC), 7 juni 1924, 13 en *Weerdjesstraat, ca. 1970*, Fotocollectie voormalig gemeentearchief Arnhem, via website *Gelders Archief* (hierna: GldA), inventarisnummer 1501-04 – 17662, <http://www.geldersarchief.nl>
5. AC, 4 februari 1878, 2 en AC, 6 februari 1878, 4.
6. Engelstalige Wikipedia, artikel *Exposition Universelle (1878)* en website *Bureau International des Expositions*, Expo 1878 Paris, <http://www.bie-paris.org/site/en/1878-paris>
7. *Verlag over de Nederlandsche afdeeling op de Internationale Tentoonstelling gehouden te*

- Parijs in 1878*, E.J. Brill, Leiden, 1879, 57-59.
8. *Nederlandsche staatscourant*, 13 december 1878, 8 en *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 27 september 1878, 5.
  9. *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant*, 7 september 1878, 6 en *Middelburgsche Courant*, 6 september 1878, 2, via *Krantenbank Zeeland*, <https://krantenbankzeeland.nl>.
  10. *Plattegrond van de Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid in Arnhem 1879*, Topografisch-historische Atlas van het voormalig Gemeentearchief Arnhem, GldA, inventarisnummer 1553-64.
  11. Korte schets tentoonstelling Arnhem 1879, website *Museum Arnhem*, <http://www.museumarnhem.nl/collectie/1804/plattegrond-van-de-nationale-tentoonstelling-van-nederlandsche-en-koloniale-nijverheid-in-arnhem-1879>
  12. *Catalogus der nationale tentoonstelling van Nederlandsche en koloniale nijverheid te Arnhem 1879*, 2^e vermeerderde druk, Kien, Arnhem, 1879.
  13. Afbeelding *Werbekarte für die Arnheimsche Eau de Cologne Fabrick mit neun lithographischen Ansichten*, Faddegon & Co, Amsterdam, 1879, via website *Zentrales Verzeichnis Antiquarischer Bücher*, <https://www.zvab.com/Werbekarte-Arnheimsche-Eau-Cologne-Fabrick-neun/17038183270/bd>
  14. 'De heraldiek op de tentoonstelling te Arnhem', in: *Heraldieke bibliotheek: tijdschrift voor geslacht- en wapenkunde, uitgegeven door J.B. Rietstap, nieuwe reeks, tweede deel*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1880, 243.
  15. *Arnhems Historisch Tijdschrift*, december 2016, 226.
  16. Beschrijving *Prins van Oranje*, website *Stichting Maritiem-Historische Databank*, http://www.marhisdata.nl/main.php?to_page=schip&id=8318
  17. *De locomotief : Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 11 augustus 1876, 4.
  18. Midden-Java: zie noot 17 en *De locomotief : Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 2 januari 1877, 4; Oost-Java: *Soerabaijasch handelsblad*, 8 september 1879, 4 en *Soerabaijasch handelsblad*, 19 februari 1885, 3; West-Java: *Bataviaasch handelsblad*, 22 februari 1879, 2.
  19. *Bataviaasch handelsblad*, 19 april 1878, 2.
  20. Indische kranten uit laatste kwart 19e eeuw in Delpher: *Samarangsch advertentie-blad* (1850-1896), *Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie* (1853-1957), *Bataviaasch handelsblad* (1859-1908), *Sumatra-courant: nieuws- en advertentieblad* (1862-1900), *De locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad* (1864-1956), *Soerabaijasch handelsblad* (1865-1942), *Bataviaasch nieuwsblad* (1885-1942).
  21. *De locomotief : Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 10 juli 1878, 3 en *De locomotief : Samarangsch handels- en advertentie-blad*, 14 februari 1879, 3.
  22. *AC*, 7 december 1880, 3 en *Nederlandsche staatscourant*, 8 december 1880, 6.
  23. *Algemeen Handelsblad*, 28 juli 1881, 2 en *Haarlemsch Advertentieblad*, 23 juli 1881, 2, via *Krantenviewer Noord-Hollands Archief*, <http://nha.courant.nu>.
  24. *Het Nieuws van den dag : kleine courant*, 26 juli 1881, 5; *Leeuwarder courant*, 4 juli 1881, 6; *Leeuwarder courant*, 26 juli 1881, 1; *Leeuwarder courant*, 14 november 1881, 2.
  25. Nederlandstalige Wikipedia, artikel *Wereldtentoonstelling van 1883*.
  26. *De Tijd : godsdienstig-staatkundig dagblad*, 20 september 1883, 5.
  27. Ileen Montijn, *Kermis van koophandel: De Amsterdamse wereldtentoonstelling van 1883*, Van Holkema & Warendorf, Bussum, 1983, 27.
  28. Nederlandstalige Wikipedia, artikel *Binnenboffontein*.
  29. Locatie gebaseerd op
    - a) Stadsplattegrond Arnhem (vermoedelijk) 1886, website *Erfgoed Spijkerkwartier Arnhem*, <http://spijkerkwartier.arnhem.history4.me/wp-content/uploads/2015/06/arnhem-plattegrond-1886-1556.jpg>
    - b) Google Maps, <https://www.google.nl/maps/@51.9879379,5.8934801,18z>
    - c) Topografische gemeentekaart uit 1874, Kadasterkaart Sectie P blad 10 uit 1879, Stadsplattegrond Arnhem 1900 (GldA, microfiche 200), deze drie kaarten via website *Arend Arends*, <http://www.arendarends.nl/Oud-Heijenoord/Kaarten.htm>
  30. Stoombierbrouwerij De Kroon, via *Biernet.nl*, <https://www.biernet.nl/bier/brouwerijen/nederland/gelderland/arnhem/kroon-de>.
  31. *Algemeen Handelsblad*, 8 december 1881, 4.
  32. Zie noot 31; *Het nieuws van den dag : kleine courant*, 6 december 1881, 4 en *Het nieuws van den dag : kleine courant*, 23 december 1881, 4.
  33. Fabriek aan Amsterdamsestraatweg: 1876: *AC*,

- 21 september 1876, 3; 1877: *AC*, 10 mei 1877, 3; 1879: Kadasterkaart 1879, via website *Arend Arends*; 1880: *Adresboek van Arnhem, Velp, Oosterbeek en Westervoort 1880*, 80, GldA; 1881: Zie noot 31 en *Idem 1881*, 77; *Idem 1882/83*, 88; *Nieuw Arnhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Oosterbeek en Westervoort 1883*, 82.
34. A.C.S. Wolters van der Weij, 'Vroeg negentiende-eeuwse fabrieken in Arnhem: een overzicht (2)', *Arnhem de genoeglijkste*, jrg. 15, nr. 1, maart 1995, 20 en *Olie-en trasmolen van Samuel Wijkerheld Bisdom*, via *Molendatabase.org*, nr. 9079, <http://www.molendatabase.org/molendb.php?step=details&tbnummer=09079>.
35. *AC*, 3 mei 1875, 6 en *AC*, 13 november 1876, 5.
36. *AC*, 11 oktober 1880, 10.
37. *De Tijd : godsdienstig-staatkundig dagblad*, 12 april 1884, 4; *AC*, 1 september 1884, 6; *AC*, 25 december 1884, 3 en *Weekblad van het regt*, jrg. 47, no 5209, 2 november 1885, 1.
38. Lemma *Galanterie*, website *De Geïntegreerde Taalbank*, http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article_content&wdb=WNT&id=M017119.
39. *Het nieuws van den dag : kleine courant*, 1 december 1875, 8.
40. Rechtsgang Elbers vs. Van den Bergh
- a) Arrondissementsrechtbank Arnhem dd. 7 mei 1883, *AC*, 7 mei 1883, 11.
- b) Gerechtshof Arnhem dd. 16 mei 1883, *AC*, 14 mei 1883, 10.
- c) Gerechtshof Arnhem dd. 24 juni 1883, *Weekblad van het regt* (hierna: *WvbR*), no 4964, 17 december 1883, 1.
- d) Arrondissementsrechtbank Arnhem dd. 15 november 1883, *AC*, 12 november 1883, 10.
- e) Gerechtshof Arnhem dd. 13 februari 1884, *WvbR*, no 5065, 25 september 1884, 2.
- f) Hoge Raad dd. 27 juni 1884, *WvbR*, no 5034, 30 juni 1884, 4.
- g) Hoge Raad dd. 5 september 1884, *WvbR*, no 5059, 8 september 1884, 3.
- h) Hoge Raad dd. 10 oktober 1884, *WvbR*, no 5071, 13 oktober 1884, 4.
- i) Hoge Raad dd. 7 november 1884, *WvbR*, no 5081, 10 november 1884, 4.
- j) Hoge Raad dd. 16 januari 1885, *WvbR*, no 5106, 19 januari 1885, 4.
- k) Hoge Raad dd. 30 januari 1885, *WvbR*, no 5111, 2 februari 1885, 3.
- l) Hoge Raad dd. 20 maart 1885, *WvbR*, no 5129, 23 maart 1885, 3.
- m) Hoge Raad dd. 20 maart 1885, *WvbR*, no 5149, 18 mei 1885, 1.
- n) Hoge Raad dd. 8 mei 1885, *WvbR*, no 5146, 11 mei 1885, 4.
- o) Hoge Raad dd. 8 mei 1885, *WvbR*, no 5166, 6 juli 1885, 1.
41. Website *Van den Bergh & Van den Bergh van Heinenoord, een geslacht uit de Zuidhollandse dorpen Monster en Loosduinen*, <http://www.camerama.demon.nl/bergh> en Willem Samuel van den Bergh van Heinenoord, website *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861*, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/2390>.
42. Een foto van notaris Roes staat in de *AC*, 4 januari 1929, 5.
43. 'Het beheer van den curator', in *Rechtsgeleerde bijdragen en bijblad*, Mrs. S.J. Hingst en A.F.L. Gregory (red.), jrg. 1, 1 januari 1885, Afdeeling D Procesrecht, Vierde hoofdstuk, 131.
44. *Het nieuws van den dag : kleine courant*, 27 mei 1886, 7; *Het nieuws van den dag : kleine courant*, 2 juli 1886, 8.
45. *Rotterdamsch nieuwsblad*, 6 juni 1887, 8.
46. *Nieuw Arnhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort, 1887*, 100, GldA.
47. Advertentie in het *Nieuw Arnhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort, 1888*, advertentiekaart na pag. 380, GldA.
48. De Tramstraat bestaat nu niet meer. Dit straatje lag aan de westzijde van de Oude Haven, en vormde een korte verbinding tussen de Oude Kraan en de Boterdijk. Het lag ongeveer waar nu de op- en afritten aan de westzijde van de Nelson Mandelabrug liggen. Bron: Arnhem, Tramstraat 1925, website *Oud-Arnhem op NostalgischNederland.net*, <http://www.pbdoetmee.nl/nostalgischnederland/2014/05/15/arnhem-tramstraat-1925/>
49. Veranderingen in de adreslijst van Arnhem, *Supplement op het Nieuw Arnhemsch adresboek voor 1895*, 4, GldA en *Nieuw Arnhemsch adresboek*, 1895, 121, GldA.
50. *Nieuw Arnhemsch adresboek met de gemeenten Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort, 1896*, 126, GldA.
51. *AC*, 30 december 1897, 6.
52. *AC*, 22 oktober 1897, 8 en *Leidsch Dagblad*, 28 augustus 1897, 1, via *Historische Kranten, Erfgoed Leiden en Omstreken*, <http://leiden.courant.nu>.
53. *AC*, 30 juli 1907, 3.